

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ



πώς η
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
σου αλλάζει
τη ζωή



ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: Πώς η λογοτεχνία σου αλλάζει τη ζωή
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Δημήτρης Στεφαννάκης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Άννα Μαράντη
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Τζίνα Γεωργίου
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Δημήτρης Στεφαννάκης, 2016
© Φωτογραφίας εξωφύλλου: Joel Robison/Trevillion Images
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Ιανουάριος 2016

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1526-0
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1527-7

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr • www.psychogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr • www.psychogios.gr

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

πώς η
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
σου αλλάζει
τη ζωή



ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Φρούτα εποχής, 2000, Ωκεανίδα

Λέγε με Καίρα, 2002, Ωκεανίδα

Το μάτι της επανάστασης έχει αχρωματοψία,
2005, Ωκεανίδα

Θα πολεμάς με τους θεούς, 2010, Εκδόσεις Πατάκη

Από τις Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ κυκλοφορούν:

Μέρες Αλεξάνδρειας, 2011

Φιλμ Νουάρ, 2012

Άρια – Ο κόσμος από την αρχή, 2013

Συλλαβίζοντας το καλοκαίρι (δεύτερη έκδοση), 2014

Ο χορός των ψευδαισθήσεων, 2015

*Η λογοτεχνία είναι μια απόδειξη
ότι η πραγματικότητα δεν αρκεί.*

ΦΕΡΝΑΝΤΟ ΠΕΣΣΟΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΛΩΣ ΗΡΘΑΤΕ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥ-	
ΜΑΤΟΣ	13
ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	17
ΠΡΩΤΑ ΑΠ' ΟΛΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ	23
ΣΤΟΝ ΧΟΡΟ ΤΩΝ ΠΡΟΘΕΣΕΩΝ	29
ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ	33
ΔΙΑΒΑΖΟΥΜΕ ΚΑΙ ΓΡΑΦΟΥΜΕ ΜΕ ΤΟΝ ΧΑΡΑΚΤΗ-	
ΡΑ ΜΑΣ	39
ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ-ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ	43
ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ	47
ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ	51
ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΒΙΒΛΙΑ Σ' ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ	55
ΑΜΑΡΤΙΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	59
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	65
ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΔΕΝ ΤΕΛΕΙΩΝΟΥΝ ΠΟΤΕ	69
Η ΜΙΚΡΗ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	73
Η ΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ	77

ΔΙΗΓΗΜΑ – ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ, ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΖΗΤΗΜΑ	
ΜΕΓΕΘΟΥΣ	81
ΗΡΩΕΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΗΡΩΕΣ	85
Η ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΤΗΣ ΣΑΡΚΑΣ.....	87
Η ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΗ ΑΛΗΤΕΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ.....	89
ΦΑΚΕΛΟΣ «ΕΙΡΩΝΕΙΑ».....	91
ΧΙΟΥΜΟΡ – ΤΟ ΑΛΑΤΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ.....	93
ΔΙΗΓΟΥΜΑΙ ΑΡΑ ΥΠΑΡΧΩ	95
ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ.....	99
Ο ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΧΡΟΝΟΣ	103
ΑΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΘΕΟΣ	107
ΟΣΟΙ ΕΠΑΙΞΑΝ ΜΕ ΤΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΜΑΣ	109
ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΤΕΡΝΑ	
ΠΟΙΗΣΗ.....	111
ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΡΕΝΟ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	115
ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ	117
ΠΡΩΤΑ ΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ.....	121
Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΕΙΝΑΙ ΠΑΡΗΓΟΡΙΑ.....	125
ΔΡΟΜΕΑΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΝ	127
Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ.....	131
ΘΑΝΑΤΟΣ – Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΞΕΝΟΣ.....	133
ΠΡΟΦΗΤΕΙΕΣ	137
ΗΡΩΕΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΗΡΩΕΣ.....	139

ΟΙ ΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΚΟΙ.....	143
ΚΡΟΥΣΜΑΤΑ ΠΑΡΩΔΙΑΣ.....	145
ΑΝΟΧΥΡΩΤΑ ΕΡΓΑ	147
ΟΜΗΡΟΣ Ή ΠΛΑΤΩΝΑΣ.....	149
ΓΙΑΤΙ ΟΠΩΣΔΗΠΟΤΕ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ.....	153
ΠΩΣ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΟΥ ΑΛΛΑΖΕΙ ΤΗ ΖΩΗ	155

ΚΑΛΩΣ ΗΡΘΑΤΕ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Δεκαοχτώ ετών πήρα την απόφαση να διακόψω κάθε σχέση με τη λογοτεχνία, απόφαση που σήμερα φαντάζει αδιανόητη, τότε όμως είχε κάποια λογική, αν σκεφτώ τη θλίψη που με πολιορκούσε επίμονα. Είχα πράγματι πειστεί ότι η ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων ήταν μια καταθλιπτική διαδικασία, που δε θα μου έβγαινε σε καλό. Δεν ξέρω τι ακριβώς με κατέθλιβε, μολονότι υποπτεύομαι πως είχε να κάνει με τη διαπίστωση ότι δεν έφτανα ούτε στο μικρό τους δαχτυλάκι τους ιδανικούς πρωταγωνιστές των μυθιστορημάτων – τις συνήθειες, τις αποφάσεις, την τόλμη, τις ιδέες, τα οράματα, ακόμη και τις αδυναμίες και τα ελαττώματά τους. Αυτό, όσο να 'ναι, πυροδοτούσε ένα αίσθημα αναξιότητας μέσα μου που δεν μπορούσα επ' ουδενί να διαχειριστώ. Έβγαινα μόλις από τα γρανάζια της δωδεκαετούς βασικής εκπαίδευσης, όπου η εμπειρία της μαθητείας γινόταν συχνά τυραννική – όπως σε όλους, φαντάζομαι. Η επιμονή μου να συγχέω τη λογοτεχνία με οποιοδήποτε άλλο γνωστικό αντικείμενο, κι επομένως να θεωρώ πως αποτελούσε κι αυτή

ένα πεδίο καταναγκασμού, την έριχνε στα μάτια μου.

Μεγάλωνα με την αφελή εκείνη άποψη, που προέρχεται προφανώς από τη νηπιακή ηλικία της τέχνης, σύμφωνα με την οποία τα λογοτεχνικά βιβλία, όπως όλα τα άλλα βιβλία, διδάσκουν, διαπλάθουν χαρακτήρες, μεταφέρουν μηνύματα, ιδέες και αναπαράγουν την τυραννία του δασκάλου στον μαθητή. Έβλεπα κοντολογίς τις λογοτεχνικές μου αναγνώσεις ως προέκταση της σχολικής μου θητείας στην ενήλικη ζωή. Δεν μπορώ να πω αν είχα φτάσει στο σημείο να μισώ την ποίηση και τα μυθιστορήματα, σίγουρα πάντως είχα απογοητευτεί από τη λογοτεχνία, ή από αυτό που εγώ θεωρούσα λογοτεχνία. Ταυτόχρονα άρχιζα να σπουδάζω Νομικά, επιστήμη που εμπιστευόμουν ακόμη λιγότερο. Σαν να μην έφταναν όλα αυτά, είχα καταχωνιάσει πια το όνειρό μου να γίνω, μια μέρα, συγγραφέας.

Τώρα που το ξανασκέφτομαι ήταν σαν να τιμωρούσα τον εαυτό μου για κάποιο λόγο. Η περίοδος αυτή του αποκλεισμού δε διήρκεσε τόσο όσο θέλω να νομίζω. Μπορώ άλλωστε να θυμηθώ αρκετά διαστήματα στη διάρκεια των οποίων επιχειρούσα να αποκαταστήσω τις σχέσεις μου με την τέχνη του λόγου, είτε παίρνοντας στα χέρια μου ένα από τα «απαγορευμένα» βιβλία, είτε δοκιμάζοντας να γράψω τις πρώτες σύντομες ιστορίες μου και κάποιους στίχους – μεμονωμένα ποιήματα για τα οποία όμως δε διεκδικώ σε καμία περίπτωση τον τίτλο του ποιητή.

Για την ιστορία, να αναφέρω ότι οι σχέσεις μου με τη λογοτεχνία αποκαταστάθηκαν πλήρως εκεί γύρω στα μέσσα της χρυσής δεκαετίας των είκοσι· όχι πως έβλεπα αλλιώς τα βιβλία αλλά δεν μπορούσα να κάνω χωρίς αυτά. Την ίδια εποχή είχα κόψει τη συνήθεια του καπνίσματος, απόφαση που σεβάστηκε περισσότερο στη ζωή μου. Η νικοτίνη δεν είναι εντέλει τόσο εθιστική όσο η λογοτεχνία. Αποδέχτηκα την ιδέα ότι η ενασχόλησή μου με τα γράμματα αποτελούσε για μένα προορισμό, όσο βαρύγδουπο κι αν ακούγεται. Την ίδια εποχή βρήκα μπροστά μου αυτό που λέει ο Μπαλζάκ, ότι «την πραγματική μόρφωση την αποκτά κανείς μετά τα είκοσι πέντε αποφασίζοντας μόνος του τι θα διαβάσει».

Ξαναβρήκα επίσης το όνειρό μου να γίνω συγγραφέας πιο ζωηρό από ποτέ. Ταυτόχρονα όμως αισθάνθηκα το βάρος της επιλογής μου. Κατ' αρχάς έπρεπε να αντιπαλέψω με τα κενά και τις ελλείψεις μου. Αντίθετα από πολλούς άλλους, είχα τουλάχιστον τη σύνεση που χρειαζόταν για να καταλάβω ότι η συγγραφή δεν είναι ένα είδος επιφοίτησης που έρχεται και σε βρίσκει έτσι ξαφνικά. Προπαντός συνειδητοποίησα αμέσως πως ταλέντο σημαίνει να βλέπει κανείς τη σωστή κατεύθυνση και να σχεδιάζει εκ των προτέρων τα βήματα που θα τον οδηγήσουν στον στόχο του.

Στο μεταξύ, άρχισα να αμφιβάλλω σοβαρά για όσα πίστευα μέχρι τότε σχετικά με τη λογοτεχνία. Έχουν περάσει αρκετά χρόνια και πάλι δεν μπορώ να ισχυρι-

στώ ότι έχω αποκρυσταλλώσει την άποψή μου για τα βιβλία – τα βιβλία των άλλων, τα βιβλία τα δικά μου που ήρθαν εν τω μεταξύ, την αναγκαιότητα να διαβάσουμε ή να γράφουμε μύθους. Ίσως όμως αυτή η αβεβαιότητα που απέκτησα μεγαλώνοντας να είναι μια ευλογία, το ακριβότερο δώρο που μου έκανε η λογοτεχνία, την οποία κατέληξα, σε πείσμα κάθε άλλης πρόβλεψης, να αγαπώ και να υπερασπίζομαι. Κι αν με ρωτούσε κανείς σήμερα τι σημαίνει λογοτεχνία, θα έλεγα πως είναι ένα παιχνίδι ενηλίκων που παίζεται με κανόνες ισοτιμίας, από τη στιγμή που οι αναγνώστες στους οποίους απευθύνεται έχουν παγιώσει τις θέσεις τους για τη ζωή και δύσκολα μεταπείθονται. Θα σας καλωσσορίζα μάλιστα σε αυτή με τα λόγια ενός συγγραφέα, τον οποίο θαύμαζα ανέκαθεν αν όχι για το έργο του τουλάχιστον για το ανοιχτό πνεύμα του: «Καλώς ήρθατε στη δημοκρατία του πνεύματος!»

ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΧΩΡΙΣ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η προοπτική να εγκαταλείψω οριστικά τη λογοτεχνία δεν έπαψε ποτέ να με γοητεύει. Γύρω στα τριάντα, με αφορμή κάποιες οικονομικές δυσκολίες, για τις οποίες ανέκαθεν θεωρούσα υπαίτιο το πάθος μου για τα βιβλία, σταμάτησα για ακόμη μια φορά να διαβάζω. Στη διάρκεια αυτής της κρίσης, που ευτυχώς δεν κράτησε πολύ, σκεφτόμουν, θυμάμαι, συχνά πώς θα ήταν ο κόσμος χωρίς τη λογοτεχνία και το μυαλό μου πήγαινε, αφενός, σε δυστοπικά μυθιστορήματα τύπου *1984* ή *Φαρενάιτ 491*, και, αφετέρου, στα ολοκληρωτικά καθεστώτα της σύγχρονης Ιστορίας με πρώτο αυτό της Χιτλερικής Γερμανίας. Η δυστοπία που περιέγραφαν ο Όργουελ κι ο Μπράντμπερι αποκλείει εξ ορισμού τη λογοτεχνία ως μίاسμα, αλλά και στα χρόνια της παντοκρατορίας του Χίτλερ η λογοτεχνία χρησίμευε το πολύ ως καύσιμη ύλη, κι αυτό μου φαίνεται απολύτως λογικό. Έχετε σκεφτεί αλήθεια τι υπάρχει στον πυρήνα ενός ολοκληρωτικού δόγματος όπως ο ναζισμός; Υπάρχει, όσο κι αν αυτό ακούγεται παράδοξο, μια άκρατη ιδεαλιστική αντίληψη καθαρότητας που λειτουργεί ως

κοντραπούντο στη βία και την ανελευθερία. Σε ένα τέτοιο αποστειρωμένο ιδεολογικά περιβάλλον η αμφιβολία και η αβεβαιότητα που ενσπείρουν οι ήρωες των μυθιστορημάτων συνιστούν θανάσιμο κίνδυνο.

Το ανησυχητικό στην περίπτωσή μου ήταν ότι κι εγώ είχα, στο όνομα μιας νέας ζωής χωρίς τη λογοτεχνία, «κάψει» μέσα μου τα αναγνώσματα της πρώτης μου νιότης.

Έργα όπως *Η Μεταμόρφωση*, *Ο Ξένος*, *Ο Μεγάλος Γκάτσμπυ*, το *Αβεσσαλώμ*, *Αβεσσαλώμ* μου φαίνονταν νοσηρά, παρακμιακά. Αναθεμάτιζα την Έμμα Μποβαρύ που περιέφερε τον διεστραμμένο ρομαντισμό της στις σελίδες του μυθιστορήματος του Φλωμπέρ· ο Δον Κιχώτης μού φαινόταν αφελής καρικατούρα που δε με έπειθε, την ίδια στιγμή που ο μονόλογος της Μόλλυ στον *Οδυσσέα* θύμιζε ξερατό από αθυροστομίες, και η *Λολίτα*, ένα νυμφίδιο το οποίο υπήρχε μόνο στην αρρωστημένη φαντασία του δημιουργού της.

Δεν άντεχα άλλο να ζω με το μικρόβιο της αβεβαιότητας και τη σκέψη ότι τα πράγματα δεν είναι πάντα όπως φαίνονται. Ο μυθιστορηματικός προβολέας που φώτιζε αθέατες πτυχές της ανθρώπινης ψυχής με τύφλωνε, ίσως γιατί στην πραγματικότητα φώτιζε τη δική μου. Την εποχή εκείνη ανήκα ακόμη σε αυτούς που πιστεύουν ότι η λογοτεχνία μπορεί και πρέπει να αλλάξει τον κόσμο. Γι' αυτό αγανακτούσα κάθε φορά που κάποιος θεωρούσε το αχανές μυθιστόρημα του Προυστ

ή το ογκώδες ρομάντζο του Τολστόι σημαντικότερα από το 1984 ή από τη Φάρμα των ζώων. Με τα χρόνια άρχισα να συνηθίζω στην ιδέα ότι ο κόσμος δε θα αλλάξει ποτέ ή, τουλάχιστον, δε θα αλλάξει μέσω της λογοτεχνίας. Ταυτόχρονα δυσκολευόμουν όλο και περισσότερο να φανταστώ έναν κόσμο χωρίς τη λογοτεχνία, χωρίς τη δημιουργική φαντασία κάποιων που με έσωζε από την αφόρητη πλήξη της καθημερινότητας.

Λέμε συχνά ότι η αφήγηση είναι μια ανάγκη τόσο φυσική όσο και η αναπνοή, και το εννοούμε. Η αφήγηση γεννήθηκε με το ανθρώπινο είδος. Οι άνθρωποι αφηγούνται ιστορίες από τα προϊστορικά χρόνια και κάποιες από αυτές, με πρώτα τα Ομηρικά Έπη, συνεχίζουμε να τις έχουμε στην καρδιά μας. Στον πυρήνα κάθε αφήγησης υπάρχει ένας μύθος αλλά όχι μόνο: υπάρχουν χαρακτήρες που προεκτείνουν τα σύνορα της δικής μας ύπαρξης. Ταυτιζόμαστε μαζί τους, είναι οι μικροί μας «ήρωες», όντα φανταστικά αλλά πέρα για πέρα οικεία. Μεγαλώνουμε μαζί τους και κάθε τόσο προσθέτουμε κι άλλους μέσα από τις αναγνώσεις μας, εμπλουτίζοντας τη ζωή μας με καινούργιους «φίλους».

Στο τέλος, δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς τον Οδυσσέα, την Αντιγόνη, τον Βασιλιά Ληρ, την εξαδέλφη Μπέτυ, τους Καραμάζοφ ή την Άννα Καρένινα. Οι πρωταγωνιστές των μικρών και μεγάλων αφηγήσεων καταλήγουν να είναι ένα είδος οι-

κογένειας για μας – οικεία πρόσωπα που αποκτούν σταθερή θέση στη ζωή μας.

Την ίδια εποχή δεν αποκατέστησα μόνο τη σχέση μου με την πεζογραφία αλλά και με την ποίηση, κι αυτό συνέβη ακριβώς τη στιγμή που κατάλαβα πως δεν ήμουν γεννημένος ποιητής όπως πίστευα. Η παραδοχή αυτή με βοήθησε να εκτιμήσω την ποίηση των άλλων και κυρίως να αναθεωρήσω την άποψή μου για ό,τι θεωρούσα ως τότε μια περιθωριακή δράση του πνεύματος που αφορά ελάχιστους. Έχει σκεφτεί ποτέ κανείς τι καταφέρει ένας μεγάλος ποιητής με τους στίχους του; Και δεν αναφέρομαι τόσο στη ικανότητά του να ανανεώνει με τρόπο συγκινητικό και αδιαμφισβήτητο την άποψή μας για την αλήθεια σε κάθε εποχή. Αναφέρομαι, κυρίως, στον τρόπο με τον οποίο η ίδια η ποίηση μπορεί να συνδέει συνειρμικά έννοιες φαινομενικά απόμακρες, συναισθήματα αντίρροπα, δραστηριότητες χωρίς καμία συνάφεια. Με τον ίδιο τρόπο αναδεικνύεται η δύναμη ενός αστείου που μας κάνει να ευθυμούμε, η καθηλωτική αγόρευση του συνηγόρου στο δικαστήριο, η επιτυχία ενός διαφημιστικού σλόγκαν, η απρόσμενη γοητεία μιας λαϊκής ρήσης. Όλα αυτά, κι άλλα πολλά, λειτουργούν με καθαρά ποιητικό τρόπο, γι' αυτό μας ξαφνιάζουν, μας εντυπωσιάζουν ή μας γοητεύουν. Κι από την άλλη, πώς θα μπορούσε κάποιος να ορίσει καλύτερα την ελευθερία παρά με το πέταγμα ενός γλάρου· πώς αλλιώς θα μπορούσε να ξεκλειδώσει την αλληγορική

σοφία παρά με στίχους σαν κι αυτόν: «Σε κάθε σπίτι υπάρχει μια άγνωστη μυστική σκάλα, που θα σε πήγαινε, ίσως, μακριά. Αλλά τη βρίσκεις, όταν δεν έχεις πια σπίτι»*. Για όλα αυτά χρειάζεται η «αρετή και η τόλμη» του ποιητή, ο οποίος με συνειρμικό, σχεδόν ονειρικό τρόπο αλλά και με γλωσσικές δρασκειλές καταφέρει να παρακαάμψει τη στείρα λογική.

Ήμουν λίγο πάνω από τριάντα χρόνων, όταν αντιλήφθηκα ότι η λογοτεχνία με ζώνει από παντού. Άκουγα ορισμένους στον κύκλο μου να λένε πως η λογοτεχνία φαντάζει σήμερα ανεπίκαιρη, σαν πιστόλι με άσφαιρα που δε βρίσκει στόχο, και χαμογελούσα. Είχα βεβαιωθεί πια: Αυτός ο κόσμος ο αφυδατωμένος από ιδέες, ο στερημένος από κάθε είδους έμπνευση, με τις εύθραυστες δημοκρατίες των οικονομικών κολοσσών και των χρηματιστηρίων, με τις κοινωνίες των καταναλωτών και των συναισθηματικά αναλφάβητων χρειάζεται όσο τίποτε άλλο την αύρα της λογοτεχνικής δημιουργίας. Στον ίδιο βαθμό ίσως που έχει ανάγκη τα δάση, τις καθαρές θάλασσες και το φυσικό περιβάλλον.

* Τάσος Λειβαδίτης, «Η σκάλα», *Νυχτερινός Επισκέπτης*, Εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1972.

ΠΡΩΤΑ ΑΠ' ΟΛΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ

Εόδεψα τα καλύτερα χρόνια της ζωής μου στην προσπάθειά μου να εκδώσω κάποιο από τα πρώτα μου κείμενα. Κι ό,τι με κράτησε τότε στο παιχνίδι ήταν, θυμάμαι, οι αναγνώσεις των μεγάλων κλασικών, η απόλαυσή μου να τους διαβάζω, η πεποίθηση πως μπορούσα να τους καταλάβω και να μαθητεύσω στην τέχνη τους. Αναπολώ την εποχή εκείνη ως περίοδο αναγνωστικού μόχθου, τα «πέτρινα χρόνια» που σήμερα φαντάζουν απλώς μια ήπια μαθητεία στη λογοτεχνία, ειδικά αν σκεφτώ τον Λαμπεντούζα που με ανάλογη βουλιμία καταβρόχθιζε βιβλία σε διάφορες γλώσσες μέχρις ότου, ώριμος πια, μας χαρίσει τον *Γατόπαρδο*.

Με τα χρόνια τείνω να πιστεύω πως γεννιόμαστε απλώς αναγνώστες. Η δημιουργία είναι μια ευτυχής παρενέργεια της ανάγνωσης που στη λογοτεχνία, όπως και σε οποιοδήποτε άλλο τομέα, συνηθίζουμε να αποκαλούμε ταλέντο. Εμείς οι συγγραφείς είμαστε μια φορά δημιουργοί και εκατό φορές αναγνώστες. Ζούμε, όπως όλοι οι άλλοι, στην αναγνωστική όχθη της λογοτεχνίας και σε εξαιρετικές περιπτώσεις διασχίζουμε

τον χείμαρρο της φαντασίας για να δημιουργήσουμε μια νέα ιστορία, που, όσο πρωτότυπη κι αν είναι, κουβαλά, και πρέπει να κουβαλά, ένα σωρό επιρροές. Ύστερα επιστρέφουμε ξανά στις τάξεις των αναγνωστών. Λέμε συχνά πως ένας συγγραφέας που σέβεται τον εαυτό του πρέπει να υπερηφανεύεται περισσότερο για τα βιβλία που έχει διαβάσει παρά για όσα έγραψε.

Ωστόσο, οι αναγνωστικές φιλίες μας στη διάρκεια της ζωής μας αλλάζουν όπως ακριβώς και οι άνθρωποι που μας περιβάλλουν. Στη λογοτεχνική μου εφηβεία λάτρεψα συγγραφείς που σήμερα μετά βίας θα διάβαζα τα βιβλία τους. Αντίθετα η όψιμη αγάπη μου για κάποιους άλλους ήταν από τα δώρα που μου χάρισε ο χρόνος στο πέρασμά του.

Κάποιες φιλίες βέβαια παραμένουν ακλόνητες. Με τον ίδιο οίστρο ξαναδιαβάζω τον Μπαλζάκ και τον Ντοστογιέφσκι ή τον Τολστόι, με την ίδια συγκίνηση φυλλομετρώ τον αγαπημένο Καμύ και χαίρομαι πραγματικά που ο Κάφκα δεν απαξιώθηκε ούτε μια στιγμή μέσα μου.

Μιλώ πάντα με ενθουσιασμό για τους κλασικούς κι ίσως με αυτό τον τρόπο αδικώ τους σύγχρονους. Κάθε εποχή δικαιούται να επιδεικνύει τα δικά της αριστουργήματα, δε συμερίζομαι όμως την αγρονομική αντίληψη ορισμένων για τη λογοτεχνία που καλλιεργεί προσδοκίες για μεγάλα έργα σε ετήσια βάση. Η αντίληψη αυτή διευκολύνει την εύρυθμη λειτουργία της βι-

βλαιογοράς, ευθύνεται όμως και για τις χαμένες ώρες ανάγνωσης ασημέντων βιβλίων που φώτισαν στιγμιαία τα φώτα της δημοσιότητας. Είναι πραγματικά ακατανόητο αυτό το φετίχ του ολοκαίνουργιου βιβλίου που έρχεται και καταπίνει τα παλιότερα.

Καλώς ή κακώς η λογοτεχνία είναι κιβωτός, μέσα στην οποία διαφυλάσσονται τα μεγάλα αριστουργήματα του παρελθόντος που η χρήση τους δεν τα εξαντλεί. Από την άλλη, αν ακούσουμε αυτούς οι οποίοι ισχυρίζονται πως όλα έχουν πια γραφτεί, δε θα πάψουμε μόνο να γράφουμε αλλά και να διαβάζουμε. Ακόμη κι αν έχουν όλα γραφτεί, δεν έχουν διαβαστεί επαρκώς. Και δε θα διαβάσουμε τους κλασικούς για να αποκλείσουμε τους συγχρόνους μας αλλά για να έχουμε ένα ασφαλές μέτρο σύγκρισης για ό,τι γράφεται σήμερα. Οι μεγάλοι κλασικοί είναι πρωτίστως τα μέτρα και τα σταθμά της ανάγνωσης.

Δείγμα αφέλειας αποτελεί επίσης η επιμονή κάποιων να περιμένουν σπουδαία βιβλία από εκεί που δεν πρόκειται να έρθουν ποτέ. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πίσω από κάθε σημαντικό έργο υπάρχει πάντα ένας μεγάλος δημιουργός. Τίποτα δεν είναι τυχαίο και οι εκπλήξεις, όπως θέλουν να τις παρουσιάζουν κάποιοι εκστασιασμένοι αναγνώστες, είναι πέρα για πέρα κάλπικες. Ένας μέτριος συγγραφέας δε θα καταφέρει ποτέ να γράψει ένα πραγματικά σπουδαίο έργο. Ένας κακός ποιητής δε θα καταφέρει να σκαρώσει ούτε έναν στί-

χο της προκοπής. Ακόμη κι ο μείζων λογοτέχνης, όμως, δεν είναι μηχανή αριστουργημάτων. Το σπουδαίο βιβλίο είναι ευτυχής συγκυρία πολλών πραγμάτων με πρώτο την αξία του δημιουργού του.

Ας μιλήσουμε όμως λίγο για αυτούς τους δημιουργούς.

Σίγουρα, όσο κι αν θα το ήθελαν πολλοί, δε γεννιέται κάθε μέρα στην ποίηση ένας Έλιοτ, ένας Καβάφης, ένας Δάντης ή πολλώ μάλλον ένας Σαίξπηρ, όπως δε γεννιέται στην πεζογραφία ένας Τολστόι, ένας Μπαλζάκ, ένας Ντοστογιέφσκι ή ένας Ντίκενς. Τα συστατικά της μεγαλοφυΐας δε μας είναι γνωστά. Υποθέτουμε πως πίσω από όλα υπάρχει ένα απροσμέτρητο ταλέντο, μείγμα οξυδέρκειας, ενόρασης κι αισθητικής, μια προωθητική δύναμη που τίποτα δεν είναι δυνατόν να της αντισταθεί. Εκείνο που δεν εννοούν να αντιληφθούν μερικοί είναι πως ένας αληθινά μεγάλος δημιουργός δεν μπορεί να θεωρείται παρωχημένος, ακριβώς γιατί μέσα του συνοψίζει όλα τα ρεύματα από καταβολής του κόσμου της τέχνης, όλες τις τάσεις, υπερβαίνει τα όρια κάθε εποχής, είναι ένα αυθεντικό δώρο εις το διηνεκές για την ανθρωπότητα. Στην πραγματικότητα μάλιστα βρίσκεται πάντα μπροστά όχι μόνο από την εποχή του αλλά από κάθε εποχή, και αυτό το καταλαβαίνει κανείς όταν παρακολουθήσει μια παράσταση της σαιξπηρικής *Τρικυμίας* ή του Σοφόκλειου *Οιδίποδα*. Η μεγάλη τέχνη δεν υπόκειται σε καμία μόδα, δεν

κυριαρχείται από τάσεις αλλά κυριαρχεί η ίδια, αυτή είναι η δύναμή της. Εδώ ακριβώς βρίσκει την εφαρμογή το απόφθεγμα του Λάο Τσε: «Όσο πιο παλιός, τόσο πιο καινούργιος». Κανείς δε λέει, επαναλαμβάνω, ότι πρέπει να περιοριζόμαστε στην ανάγνωση των κλασικών, ωστόσο στο άλλο άκρο, όταν αποκλείουμε τους κλασικούς από τη ζωή μας, υπάρχει σκοτάδι και αγραμματοσύνη, ένα είδος βαρβαρότητας που μόνο το εφήμερο μπορεί να φέρει.

Αντιλήφθηκα ήδη από τα «πέτρινα χρόνια» μου, ανασκαλεύοντας όχι μόνο το έργο αλλά και τη ζωή κάποιων αγαπημένων συγγραφέων, ότι πίσω από κάθε μεγάλο συγγραφέα υπάρχει ένας ακούραστος, ανήσυχος και οξυδερκής αναγνώστης. Τα παραδείγματα του Γκαίτε, του Μπαλζάκ ή της Βιρτζίνια Γουλφ δεν αποτελούν εξαιρέσεις αλλά τον κανόνα.

Σήμερα μπορώ κι εγώ με τη σειρά μου να δηλώσω περήφανος για τα βιβλία που έχω διαβάσει παρά για όσα έγραψα. Και συνεχίζω να διαβάζω...

ΣΤΟΝ ΧΟΡΟ ΤΩΝ ΠΡΟΘΕΣΕΩΝ

Όλα τα χρόνια δεν κουράζομαι να επαναλαμβάνω στον εαυτό μου αλλά και στους μαθητές μου πως δεν υπάρχει πιο επικίνδυνος –θανάσιμος χωρίς υπερβολή– εχθρός για έναν συγγραφέα από τις ίδιες του τις προθέσεις. Κι ωστόσο, κάθε φορά που αρχίζω να γράφω ένα καινούργιο μυθιστόρημα, πέφτω πάντα στην παγίδα τους. Ίσως οι άνθρωποι δεν τολμούμε να απαλλαγούμε από αυτές. Η παρουσία τους, στην αρχή τουλάχιστον κάθε προσπάθειας, μας προσφέρει την ψευδαίσθηση ότι δε χτίζουμε πύργους στην άμμο, ότι βλέπουμε καθαρά τον στόχο μας.

Η αλήθεια είναι όμως ότι, αν κάποιος πάρει στα σοβαρά τις προθέσεις του και τις ακολουθήσει κατά γράμμα στη λογοτεχνία, θα καταλάβει ύστερα από λίγο –και θα είναι τυχερός αν του συμβεί αυτό– ότι απλώς έχασε τον χρόνο του. Όταν ακούς συγγραφέα να δηλώνει ότι θέλει να γράψει ένα βιβλίο για να υμνήσει την ελευθερία, τον έρωτα ή τη δικαιοσύνη, ή για να στηλιτεύσει το μίσος, την αδικία και τον φανατισμό, να είσαι σίγουρος πως ετοιμάζεται να βου-

τήξει στα θολά νερά της ανοησίας και δεν το ξέρει.

Δεν υπάρχει λογοτέχνης απόλυτα απαλλαγμένος από τις προθέσεις του. Ξεκινάμε πάντοτε με αυτές και είναι πραγματικά ευτύχημα αν τις εγκαταλείψουμε στις πρώτες δέκα σελίδες. Είναι κανόννας λοιπόν και παρηγορούμαι στην ιδέα ότι ακόμη και συγγραφείς όπως ο Ντοστογιέφσκι ή ο Τολστόι δεν κατάφεραν να αποτελέσουν εξαίρεση. Μνημονεύω συχνά το ατόπημα του πρώτου, ο οποίος φιλοδοξούσε με τους Δαιμονισμένους του να κατακεραυνώσει την τρομοκρατία των αριστερών. Ένας θεός τον φώτισε –ίσως ο θεός της λογοτεχνίας– και στην πορεία άλλαξε γνώμη, κάνοντας αυτό το θαυμαστό μυθιστόρημα ένα σφοδρό κατηγορώ κατά της τρομοκρατίας από όποιο χώρο και αν προέρχεται. Αλλά μήπως κι ο Τολστόι, παρασυρμένος από τη μισαλλόδοξη ηθική του, δεν είχε φιλοτεχνήσει αρχικά μια αντιπαθέστατη Άννα Καρένινα;* Το γεγονός ότι στο τελικό κείμενο η πρωταγωνίστριά του μας είναι απείρως συμπαθέστερη θα οφείλεται μάλλον στο ταλέντο των μεγάλων δασκάλων, οι οποίοι καταφέρνουν και επινοούν χαρακτήρες πολύ πιο ενδιαφέροντες από ό,τι οι ίδιοι.

Οι προθέσεις όμως δεν είναι πληγή μόνο για τον συγγραφέα αλλά και για τον ίδιο τον αναγνώστη.

* Βλ. Μίλαν Κούντερα, *Η τέχνη του μυθιστορήματος*, μτφρ. Φ. Δ. Δρακονταειδής, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1996.

Μήπως δε συνιστά ασυγχώρητη υστεροβουλία το να μπαίνει κανείς στις σελίδες ενός βιβλίου περιμένοντας ότι θα βρει ένα από εκείνα τα μηνύματα που θα του αλλάξουν τη ζωή από τη μια στιγμή στην άλλη; Δεν είναι εξίσου ασυγχώρητη η αφέλεια ορισμένων να απαιτούν από τα βιβλία την επιβεβαίωση της ύπαρξής τους; Αν διαβάσαμε λογοτεχνία απλώς για να επιβεβαιώσουμε αυτό που είμαστε ήδη, δε θα είχαμε κανέναν απολύτως λόγο να το κάνουμε. Ανακύπτει βεβαίως το ερώτημα γιατί διαβάζουμε, αλλά στο ερώτημα αυτό, όπως και σε όλα όσα αξίζει τον κόπο να θέτουμε στους εαυτούς μας, δεν μπορεί να δοθεί οριστική απάντηση.

Μπορούμε πάντως να πούμε με σχετική βεβαιότητα ότι η καλή λογοτεχνία σε κάνει, αν μη τι άλλο, να αμφιβάλλεις για αυτό που είσαι. Έχουν δίκιο όσοι λένε πως τα μεγάλα βιβλία δε χρειάζεται να θυμίζουν τον δυνατό αέρα που μπαίνει από το ανοιχτό παράθυρο και αναποδογυρίζει τα πάντα σ' ένα δωμάτιο. Μπορεί να είναι απλώς μια μικρή υπενθύμιση πως ένα αντικείμενο ανάμεσα στ' άλλα δε βρίσκεται στη θέση που νομίζεις, κι αυτό από μόνο του αρκεί για να κινητοποιήσει τη σκέψη σου.

Αναρωτιέμαι όμως πώς θα αντιληφθεί κάτι τέτοιο ένας αναγνώστης που βλέπει τα πάντα μέσα από τον παραμορφωτικό φακό της μικρόνοιας, της μικροπρέπειας, των μικροσυμφερόντων που διέπουν κατά κανόνα τη ζωή όλων μας. Ειλικρινά αναρωτιέμαι!

Αν επιμένουμε ακόμη να διαβάζουμε λογοτεχνία στην εποχή μας, είναι γιατί πιστεύουμε σε αυτό που μας προσφέρει. Δε θα καταφέρουμε ποτέ να αλλάξουμε τον κόσμο με την ποίηση και τα μυθιστορήματα, αξίζει όμως τον κόπο να δοκιμάσουμε την ευεργετική επίδρασή τους στη ζωή και στον χαρακτήρα μας.

Αν με ρωτούσε κανείς πώς η λογοτεχνία μπορεί να αλλάξει τη ζωή μου, θα απαντούσα πως η λογοτεχνία κυρίως σου μαθαίνει τρόπους. Σε κάνει λιγότερο σίγουρο για τον εαυτό σου, λιγότερο μελοδραματικό και κραυγαλέο, λιγότερο αφελή και ευκολόπιστο αλλά και πιο ευγενή στη γλώσσα, πιο διορατικό στις ανθρώπινες σχέσεις.

*Στη ζωή τα πράγματα δεν είναι συνήθως
όπως φαίνονται κι η λογοτεχνία θα βρísκεται
πάντα εδώ για να μας το θυμίζει.*



Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr



ISBN: 978-618-01-1526-0

9 786180 115260

ΚΩΔ. ΜΗΧ.ΣΗΕ: 18057

ΓΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΜΕ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ